

A *gyertya* honfoglalás előtti török jövevényszavunk, amely eredetileg „forgácsvilágító”-t jelenthetett. A viaszból és faggyúból készített gyertya valószínűleg csak jóval később terjedt el a magyarság körében. Bár a pécsváradi apátság 1015-ből származó alapítólevelében azt olvashatjuk, hogy István király az apátságnak néhány kézműves szolgacsaládot is adományozott, többek között hat *viaszöntőt* (Marjalaki Kiss 1925: 4). Mivel a gyertya használata Nyugat-Európában is csak a 15. században kezdett elterjedni, valószínű, hogy a kolostorok kivételével nálunk sem kapott nagyobb szerepet az olajmécses, fáklya, forgácsvilágító mellett.

A viaszgyertya korabeli jelentőségére és értékére utal, hogy a 15. században a magyarországi céhlevelek – szinte kivétel nélkül – pénz helyett viaszban szabják meg a tagok büntetését.

A török hódoltság korabeli defterek külön is megemlékeznek a szegedi *gyertyaöntő házról*, amely az 1555-ik esztendőben számottevő jövedelmet hajtott a kincstárnak (Hilf 1929: 28). A 16. századi zavaros időkben a faggyúgyertya iránti keresletről tanúskodik, hogy Sopron város 1595-ben felszólította a helybeli gyertyamártót a szükséges mennyiségű világítóeszköz készítésére. A mester arra hivatkozott, hogy „nem tud elegendő faggyút felhajtani, és ha hárommázsányi gyertyát is hozna forgalomba, az is elfogyna” (Csatkai 1941: 4).

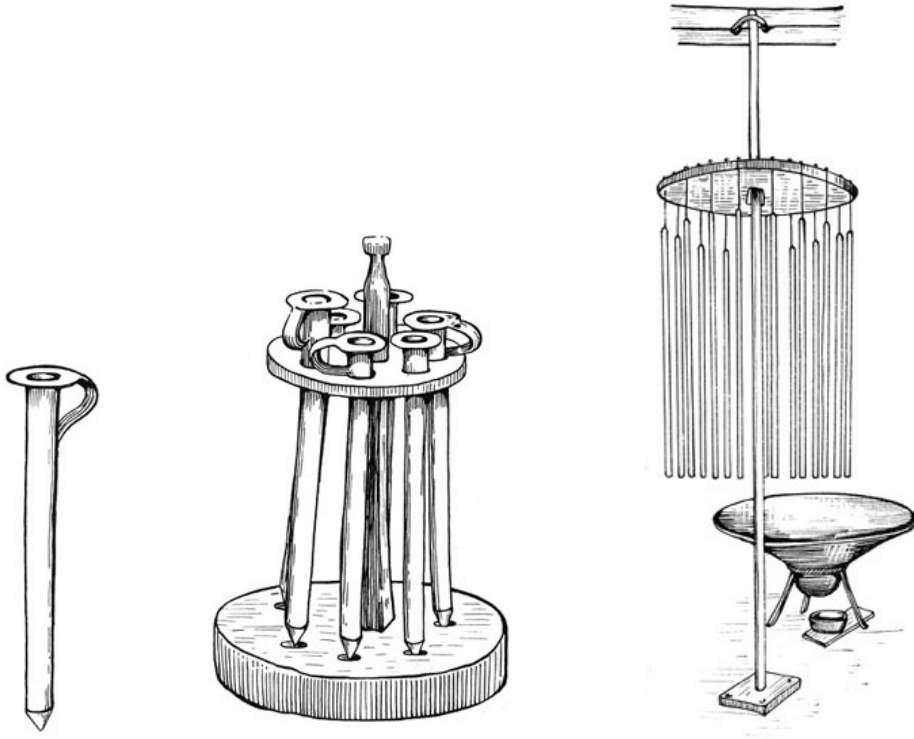
A gyertyakészítés az elmúlt évszázadok alatt kevésbé volt önálló foglalkozás, ebből következően a céhes iparok között sem tűnt fel. Noha a 16. századtól már tudunk önálló iparosként működő gyertyamártókról, jobbára azonban a gyertyakészítés más mesterségekhez kapcsolódott. A faggyúgyertyát a szappanfőzők, a viaszgyertyát pedig a mézeskalácsosok készítették a legutóbbi időig. Az önálló gyertyakészítőknek állandó küzdelmet kellett folytatniuk a mészárosokkal és a szappanfőzőkkel a nyersanyag megszerzéséért, valamint a városi tanáccsal a limitált gyertyaárak emeléséért. A 16. századtól a 18. század végéig ugyanis a faggyút a legjobb minőségű hús árának kétszereséért árusították a mészárosok, természetesen tanácsi engedelemmel. Így aztán a gyertya ára is meglehetősen magas volt. Mivel a 19. század közepéig a gyertya kötött árú fogyasztási cikknek számított, a gyertyamártók aligha tudták kihasználni a váltakozó kereslet lehetőségeit. A gyertya magas ára és gyakori hiánya miatt is esett a választás a 18. században általánosan meginduló városi közvilágításban a növényi olajra. A gyertya legfeljebb belső világítóeszközként őrizte meg szerepét, de a 19. század első harmadától nálunk is egyre inkább az osztrák gyárok által ontott, olcsóbb sztearingyertya vált népszerűvé.

A gyertyamártók portékáinak értékesítését nemcsak a különféle újabb világítóanyagok terjedése nehezítette meg, hanem az általánossá váló házi gyertyakészítés is. A 19. század elején a gazdasági újságok és kalendáriumok hasábjain mind több útmutatás jelent meg a jó minőségű faggyúgyertya házi előállításának módjáról (Kiss L. 1928). A népi gyertyakészítés nagy hagyományáról bizonyodik, hogy a török hódoltság idején a jobbágyasszonyokat egyenesen kötelezték a gyertyamártásra. De a pásztorok is régóta készítettek gyertyát, amihez elsősorban a juh hájából olvasztott faggyút használták.

A gyertya előállításának legősibb módja a kézzel való megformálás. A gyúrással vagy melegítéssel meglágyított faggyút a bél köré nyomkodták, majd tenyérrel kisimították. Hasonlóképpen viaszból is előállíthattak egyszerű gyertyát. A bélre egyenetlenül rakódott zsiradék miatt az ilyen gyertya természetesen erősen pislákolva égett.

Az eszközzel végzett gyertyakészítés hagyományos technikája a *mártás*. E művelet legfontosabb eszköze a gyertyamártó edény, amely a 16-17. században még többnyire fából, újabban cserépből készült. Az általában gazdagon díszített, nagyméretű, négyszögletes cserépedények a népi kerámia igényes darabjai, melyek különösen a múlt század elején terjedtek el a paraszti háztartásokban. Az edénybe egyharmad részig forró vizet öntöttek, majd erre került a megolvasztott és átszűrt marhafaggyú vagy viasz, amivel az edényt színültig megtöltötték. Az alul elhelyezkedő forró víz megakadályozta, hogy a faggyú vagy viasz idő előtt megdermedjen. Az így előkészített masszába mártogatták bele a gyertyabeleket, amit kezdetben Jenfonalból, később pamutból sodortak. A gyertyabeleket pálcikákra erősítették vagy deszkalapra függesztették, ennél fogva egyszerre többet tudtak bemártani. A mártást mindaddig megismételték, míg a gyertya kellő vastagságúra nem hízott. Ezt követően a gyertyák végeit egyformára vágták, és néhány napi szikkadás után máris használhatták.

A gyertyakészítés újabban elterjedt, fejlettebb módja az *öntés*. A gyertyaöntéssel inkább a mesterséget űzők foglalkoztak, de a múlt századtól több helyen a parasztasszonyok is öntöttek gyertyát (17. ábra; Vámszer 1977: 175). Ez a munka abban különbözött az előbbtől, hogy a megolvasztott faggyút megfelelő méretű, hengeres bádogg-, illetve üvegformákba töltötték, amelyekbe előzőleg a belet úgy rögzítették, hogy az pontosan középen helyezkedjen el. A gyertyaöntést nagyban végző műhelyek jellegzetes felszerelése az asztalszerű öntőpad, a *bankli*, amelynek kettős lapjába sűrűn kerek lyukakat vágtak az öntőminták megtartására. A kémcsőre emlékeztető üvegek szájára kis tölcészerű betétet helyeztek, majd a belet a befűzőtüvel ezen keresztül úgy húzták át, hogy annak alsó vége a cső aljába lévő kis lyukon átnyúlt. Ezután a langyos faggyúval sorban megtöltötték a formákat, és hagyták kihűlni. Rendszerint másnap – a betét levétele után – a kész gyertyákat a bél kiálló végénél fogva kihúzták az üvegcsövekből. A gyertyák alsó végét egyformára vágták, majd fontok szerint csomagolták. A gyertya méretétől függően egy fontot (56 dkg) 8, 10, 12, 16, 20 vagy 24 szál gyertya nyomott, ennek megfelelően *nyolcas*, *tízes*, *tizenkettes* stb. névvel különböztették meg ezeket a faggyúgyertyákat (Módy 1957: 141-142).

A gyertyaöntésnek egészen más technikáját alkalmazták a viaszgyertya készítésénél. Ez a speciális öntőeljárás főként a mézeskalácsosok körében volt ismert, akik kiegészítő kereseti forrásként készítettek gyertyát. A gyertyabeleket egy oszlop körül forgó fakorongra, *ringre* (18. ábra) akasztották, amelyen egyszerre 26-32 szál fért el. A korong magasságát tetszés szerint lehetett szabályozni. A felmelegített viaszt serpenyővel végigöntötték a felfüggesztett bélen. Mire a sor végére értek, az eleje már megszáradt. Az öntést mindaddig megismételték, amíg a szükséges vastagságot el nem érték a gyertyák. A munka felénél rendszerint megfordították a belet, hogy a gyertya mindkét vége egyforma vastagságú legyen. Ez okból az öntés után még meg is mángorolták a kész viaszgyertyákat (Szabadfalvi 1957b).

E gyertyakészítő műhelyekben elsősorban a jellegzetesen hosszú pincegyertyákat és a változatos kivitelű, díszített templomi gyertyákat készítették. A múlt század végétől jobbára a szakrális felhasználású, hagyományos eljárással készült gyertyák iránti kereslet tartotta életben a gyertyaöntő műhelyeket.